

Napomene:

1. U vezi sa stručnim medicinskim objašnjenjima zahvaljujem na pomoći dr Strahinji Đokiću iz Sarajeva; — 2. Tih. R. Đorđević: Priroda u verovanju i predanju našeg naroda II. Srpski etnografski zbornik, knj. LXXII (Beograd 1958), str. 265—266, kao i Tih. R. Đorđević: Folklorne beleške. Snit. Srpski književni glasnik, knj. XIV (Beograd 1905), str. 148; — 3. Milenko S. Filipović: Eutanasijska kod Južnih Slovena. Sociologija, br. 1—2 (Beograd 1963), str. 44; — 4. Na ustupljenim primerima pričanja iz Bogutovog sela, Dubočca, Prozora i Velike zahvaljujem se Radmili Kajmaković, muzejskom savetniku iz Sarajeva. Ostale primere, kad nije navedeno odakle su preuzeti, pribeležio je autor ovoga rada i nalaze se pohranjeni u Folklornom arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu; — 5. Radmila Filipović-Fabijanić: Narodna medicina i narodna verovanja u Žepi. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Sarajevo 1964), str. 212; — 6. Mil. S. Filipović: Nav. delo, str. 44; — 7. Isti: Nav. delo, str. 44; — 8. Tih. R. Đorđević: Folklorne beleške, str. 148; — 9. Pričanje Hanife Ibrahimović iz Prozora, zabeležila Radmila Kajmaković 1975. godine; — 10. Dr Leopold Gluck: Medicinische Volksterminologie in der Bosnien und der Hercegovina. (Sarajevo 1898), str. 223, kod reči *Snijet*; — 11. Mil. S. Filipović: Nav. delo, str. 44; — 12. Isti: Nav. delo, str. 37.

BIRTH OF MOLA HYDATIDOSA, SANGUIOLENTA, CARNOSA IN BELIEF AND PRACTICE

Radmila FABIJANIĆ

The author presents and studies all belief and customs concerning the birth of mola hydatidosa. The author has also processed all existing data on the mola hydatidosa appearance on the territory of Bosnia and Herzegovina. She gives and describes her own personal investigations and questionnaires among the population of Bosnia and Herzegovina.

ZDRAVSTVENE PRILIKE U MAKEDONJI U XIX VEKU OPEVANE U NARODNIM PESMAMA

Georgi PETKOV

»Narodne pesme su putokaz stepena umnog
razvitka naroda i ogledalo njegovog žnvota«.
Konstantin Miladinov, Narodni pesni,
predgovor, Zagreb, 1861.

U XIX veku celokupna teritorija Makedonije nalazi se pod turskim ropstvom. Krajem XVIII i početkom XIX veka Turska imperija, posebno evropski deo preživljava niz teških političkih i ekonomskih kriza. Feudalna anarhija koja vlada u njoj, najviše pogađa obespravljani makedonski narod. Nezadovoljstvo svakim danom raste. Diže se više ustanaka: Prvi srpski ustanak (1804), Grčki ustanak (1821) i drugi, što je nateralo turske sultane Mahmuda II da 1839. godine i Abdula Medita 1856. godine da sprovedu reforme za savremeno političko i društveno uređenje države. Nažalost, njihovi pokušaji nisu urodili plodom, jer vladajuća turska polufeudalna klasa grčevito se odupire, čuvajući svoje još jake pozicije. Društvena i politička neravnopravnost makedonskog naroda i dalje postoji i sve više ugrožava njegovu životnu egzistenciju. Makedonsko stanovništvo, posebno ono na selu živi u teškim ekonomskim uslovima. Izlaz iz ovakvog teškog stanja narod traži u masovnom migriranju u gradove, sa čime počinje da se formira etničko heterogena građanska klasa, u kojoj krajem XIX veka pored Grka, Jevreja i Vlaha, Makedonci počinju da nameću svoju dominaciju.

U ovakvim lošim ekonomsko-socijalnim prilikama makedonski narod u XIX veku nije imao nikakvih uslova za svoje kulturno-prosvetno uzdizanje. Nepismenost je carovala, dok u malobrojnim »prosvetnim centrima« — crkve i manastiri, opismenjavanje se vrši na grčkom i crkveno-slovenskom jeziku. Malobrojna makedonska inteligencija školovala se u Grčkoj (Atina), Turskoj (Carigrad) i Rusiji (Moskva i Petrograd). Iz njihovih redova kasnije rađaju se prvi makedonski prosvetitelji.

O zdravstvu i zdravstvenoj kulturi makedonskog naroda u XIX veku nije se moglo ni govoriti. Sanitarno higijenski uslovi u svim naseljenim mestima Makedonije bili su loši, što je povoljno uticalo na pojavu čestih epidemija zaraznih oboljenja, koje su sa sobom nosile ogromne ljudske žrtve. Oni malobrojni lekari koji su bili naseljeni u većim mestima (Solun, Bitolj, a kasnije i Skopje), nisu bili u stanju da se nose ni sa osnovnim problemima zdravstva u tim mestima, a kamoli u ostalim delovima Makedonije.

U prvoj polovini XIX veka na teritoriji Makedonije pojavilo se više epidemija: kuga, kolera, velike boginje, dizenterija i tifus. Od svih najžestoka bila je kuga, čije epidemije u 1810, 1812, 1814, 1831, 1833. i 1836. godine zahvatile su čitave gradove i sela, noseći za sobom pravu pustoš.

Teške zdravstvene prilike u Makedoniji u XIX veku, našle su odraza u izvornoj narodnoj poeziji, gde je bolest vrlo često opevana. U nedostatku izvornih dokumenata i statističkih podataka o zdravstvenim prilikama u Makedoniji u XIX veku, saznanja koja dobijamo iz narodnih pesama su od izuzetno velike koristi.

Zahvaljujući upornom i mukotrpnom radu skupljača narodnih umotvorina u Makedoniji u XIX veku: braća Dimitar i Konstantin Miladinovci* Stefan Verković,** Kuzman Šapkarov,** Marko Cepenković**** i dr., mi danas imamo vrlo bogate zbirke narodnih pesama.

Sve sakupljene pesme iz XIX veka po svojoj fabuli u odnosu na zdravstvo mogu se podeliti u 3 grupe: u prvu grupu spadaju pesme koje pevaju o bolesti naroda, u drugoj je opevana narodna medicina, a u trećoj pesme koje opevaju pravu medicinu.

U prvu grupu pesama koje pevaju o bolestima naroda najviše je onih koje se odnose na mlade ljude koje boluju više godina i ne mogu da se izleče, pri tome svaki put ne precizirajući o kojoj bolesti se radi. Evo odlomaka iz dve takve pesme:

»Razbolel se mlad Stojan
Ta leži devet godini
Ne umira niti staja«

(Br. Mil. 93/127)

»Se razbole Kira popova,
Vreme ležala devet godini,
Mi iskinala devet posteli
Devet posteli, devet pozglavje.«

(Br. Mil. 234/307)

U pesmama u kojima je precizirano o kojoj bolesti se radi najviše je onih koje opevaju kugu.

»Done, dobra Done
Dona bolna leži

* Miladinovci — Dimitar (1810—1862) i Konstantin (1830—1862), braća iz Struge, makedonski prosvetitelji, koji pored istoriografske, književne i prosvetne delatnosti, bave se skupljanjem narodnih pesama iz Makedonije. Skupili su ukupno 660 pesama. Obojica su umrli od tifusa u Carigradskoj tamnici.

** Stefan Verković (1821—1893) iz sela Ugljara kod Orašja u BiH, nezavršen teolog. Pod uticajem Ljudevita Gaja stavio se u službu Ilirskog pokreta, čije ideje je propagirao u Makedoniji. Od 1850. do 1877. godine živi u Seresu (danas Grčka), gde pored ostalog bavi se sakupljanjem makedonskih narodnih umotvorina i pesama. Skupio je 333 pesme.

*** Kuzman Šapkarov (1834—1909) iz Ohrida, makedonski učitelj i skupljač narodnih umotvorina i pesama. Skupio je 1250 pesama.

**** Marko Cepenković (1829—1920) iz Prilepa, skupljač narodnih umotvorina i pesama iz Makedonije. Skupio je 170 pesama.

bolna kje da umre
jot teškata bolest
i ot vrlata čuma«.*

(S. V. 29/42)

»Marko, leven Marko
Marko bolen leži
Bolen kje da umre
ot teškata bolest,
ot vrlata čuma.«

(S. V. 168/175)

»Posvršil se Marko dobar junak
Posvršil ja Cveta malo mome
Kolku se posvršil, v čas se pobolil
ot crnata čuma, ot junačka boles

.....
Si se promenila Cveta, malo mome
i mi otišla Marka da go vidit;
I kolku ja vide, časot duša dade
Marko mi počina, Cveta se razbole
Marka mi promenvit, Cveta duša davat.«

(Br. Mil. 231/306)

U ovoj pesmi opisan je brz način prenošenja zaraze kuge među ljudima i fatalni ishod zaraženih.

O žestini kuge i o masovnom napuštanju sela zahvaćenih zarazom govori nam pesma:

»Lele Jano, bela Jano!
Čuma bije naše selo, lele Jano!
Što omrkne ne osemne,
Što osemne ne omrkne.
Sičko selo razbegalo, begum Jano!
Razbegalo bižanii.«

(S. V. 224/232)

Fakt da ova pesma priča o zbegu ljudi u nezaražena područja daje nam mogućnost da shvatimo prave razloge tako brzom širenju epidemije kuge.

Koliko žrtava kuga odnosi vidi se iz pesme:

»Ne mi bilo paša, Mahmud Paša,
Ne mi gotvet ruček i večera,
Tuku biet čuma pomornica
Na den biet dvesta trista mina.«

(Br. Mil. 236/309)

* Narodni naziv za kugu.

O pustoši koja je zavládala u Skoplju posle jedne epidemije kuge govori nam pesma:

»A egidi babo, stara babo!
Što kje bidit ova čudno čudo,
Skopje grad ja sum nokjevalo,
S'de slušam petli k'de pejet,
Petli pejet i kučina lajet,
Ljugje nigde, babo, ne sum vide.«

(Br. Mil. 195/278)

Velike epidemije kuge koje su zahvatile celo Balkansko poluostrvo našle su odraz i u makedonskim narodnim pesmama. Tako dve pesme govore o epidemiji kuge u Bosni:

»Čuma biet Bosno Sarae'o,
Na den odat po iljadmina.«

(K. Š. III-350/45)

»Zapalila se Bosna grada,
od dve strani, od četiri,
sini plamni i ognovi.
Ne sa bili sini plamni,
sini plamni i ognovi,
no je bila kleta čuma,
kleta čuma, zla panukla.«

(K. Š. III-395/93)

Kao posledica loših higijenskih uslova u Makedoniji u XIX veku, često je dolazilo do pojave dizenterije, što je takođe našlo mesto u narodnoj poeziji:

»Lele kjerko, izgor majka
Zlatna Zlata, mila kjerka
što mi umre izmačena
pusta bolest ja izede
pusta bolest srdešnica*
Vo tri dni glaa mu skina.«

(M. C. 100/268)

Prisutnost tuberkuloze kod naroda u Makedoniji u XIX veku našla je mesto u narodnoj pesmi, posebno u krajevima gde se gaji duvan. Takav je slučaj sa pesmama-tužbalicama, koje je prikupio Marko Cepenkov iz Prilepskog kraja:

»Domakine mačen, tažen,
Od sedum godini mačen,
Od pusta crna kašlica,
Što ti izvadi tvoja duša,
Se da kašlaš i da plukaš,
Celi taso da polniš.«

(M. C. 72/205)

* Srdobolja.

U ovoj tužnoj pesmi, udovica oplakuje svoga domaćina koji je sedam godina bolovao od tuberkuloze koja ga je teško mučila, da bi mu na kraju ipak oduzela život.

Nepoznati pesnik narodne poezije opevao je i momente retkih oboljenja koji imaju fatalan završetak. Sledeće dve tužne pesme nam govore o prisutnosti hemofilije kod jednog dečaka i ascita kod starijeg bolesnika. Oba dva slučaja završavaju se smrću.

»Lele, sinko, ti Ordane,
Kako stori što mi umre,
Od katniko što izvadiš,
Pusta krv što ti se pušti,
Kako izvor da si teči,
Osum dni da ne se zapri.«

(M. C. 74/217)

»Taka, tate, ti se mači
Od tvojata pusta boles,
Pusta boles, poln so voda;
Denje, nokje da ne spieš,
Se da ofkaš i da taguaš,
Mesto da ne moiš da najdiš.«

(M. C. 105/278)

U ovu grupu pesama spadaju i pesme koje pevaju o ranjenim junacima i o njihovom lečenju.

»Aj ti tebe sestro Angelino!
Alj toa te tebe briga našlo?
Evo imam za devet godini,
K'de ležam bolno na postelja;

Aj otvori šarena kovčega,
Da izvadiš trista lakti platno
Trista lakti platno bambakerno,
Da izvrziš rani od andari;«

(Br. Mil. 88/117)

U drugu grupu pesama koje govore o narodnoj medicini, opevano je sujeverje i lečenje narodnih lekara (ećima), koji često puta usled svoje ne stručnosti su direktni krivci za smrt bolesnika. Evo nekoliko takvih:

»Majka lek kje ti baraše,
Seta zemja kje prevrtev,
Po site gledarki kje odev,
Kje ti kušav kje ti baev,
Belkim kje ti se kažeše,
Voda da mi te izmiev
I lekot da mi ti go najdev!

Po crkvi i manastiri,
Svekji vošteni kje pratev.«

(M. C. 100/268)

»Da što beše kleta raka,
Kleta raka od berbero,
Što ti go izvade tebe zabo?!

.....

Site ekimi i donesov,
Site bilki donesoa
I na zabo ti kladoa,
Ništo fajda ne ti stori,
Za krvta da ti prestani.«

(M. C. 74/217)

U prvoj pesmi opevano je sujeverje, dok u drugoj se govori o neuspešnom lečenju narodnih lekara (berbera i ećima).

Smrt izazvana otrovnom biljkom pripremljenom od narodnog lekara, opevana je u sledećoj narodnoj pesmi:

»Vednaš kako da se otru,
Pusta bilka što ja ispi,
Srceto ti go izdrobi,
Dušata ti ja izvadi«.

M. C. 101/270)

U treću grupu pesama uvršćujemo pesme koje opevaju pravu medicinu. U sledećoj pesmi opevana je intervencija lekara kod jednog pacijenta sa ascitom:

»Koga deljato kje dojdeše
I na nozi kje sedneše,
Čpirto kje mi ti dadeše
Pod nosot ti da mirisaš,
Za ti, tate, da se opiješ,
Boleština da ne setiš,
Koga, tate, kje te dupit
Vo tvoeto žalno srce,*
Za da pušti pusta voda.

.....

Togaj ekimo te dupi,
Četirinaeset oka voda
Od tvoe srce ti pušti,
Togaj malku ti se olesni«.

(M. C. 105/278)

* Narodni naziv za abdomen.

Iz ove pesme se vidi da je pre punkcije abdomena, lekar davao narkotično sredstvo bolesniku.

Na osnovu pregledanih i analiziranih 2413 pesama, sakupljenih od citiranih sakupljača narodnih pesama u XIX veku u Makedoniji, konstatujemo da u oko 10% od njih opevano je o raznim bolestima naroda. Na osnovu toga cenimo i zaključujemo da je zdravstveno stanje u Makedoniji u XIX veku bilo na veoma niskom nivou i predstavljalo stalnu i ozbiljnu preokupaciju makedonskog naroda.

Pevajući o bolestima, narod je hteo da obeleži taj neslavni vremenski period, a time i potseti iduće generacije na svoje obaveze za borbu ka boljim ekonomsko-socijalnim i kulturnim uslovima života, koje će omogućiti i bolje zdravstveno stanje makedonskog stanovništva.

Literatura:

1. Cepenkov Marko: Narodni pesni, knjiga prva, Makedonska knjiga, Skopje, 1972, 7—16, 205, 217, 268, 270, 278; — 2. Doklešić Ljubiša: Srpsko-makedonskite odnosi vo 19 vek, Biblioteka Anali, Skopje, 1973, 21—45; — 3. Institut za nacionalna istorija — Skopje: Istorija na Makedonskiot narod, knjiga II, Nova Makedonija, Skopje, 1969, 35—75; — 4. Institut za nacionalna istorija — Skopje: Turski dokumenti za Makedonskata istorija, 1803—1808, II, Skopje, 1953, 44; — 5. Institut za nacionalna istorija — Skopje: Turski dokumenti za Makedonskata istorija, 1809—1817, III, Skopje, 1955, 49; — 6. Miladinovci (Dimitar i Konstantin): Zbornik, Kočo Racin, Skopje, 1962, V—XXVI, 117, 127, 278, 306, 309; — 7. Penušliski Kiril: Narodna poezija, Kočo Racin, Skopje, 1964, 5—12; — 8. Šapkarev Kuzman: Izabrani dela, tom I, II, III, pesni, Mislja, Skopje, 1976, tom I, 7—46; tom III, 45, 93; — 9. Todorović Kosta: Akutne infektivne bolesti, Medicinska knjiga, Beograd—Zagreb, 1958, 64—65; — 10. Verković Stefan: Makedonski narodni pesni, Kočo Racin, Skopje, 1961, IX—XVI, 47, 175, 232.

THE HEALTH SITUATION IN MACEDONIA IN THE XIXth CENTURY THROUGH FOLK SONGS

Georgi PETKOV

The author presents the health situation in Macedonia in the XIXth century seen through folk songs. Macedonian folk singers sing all the diseases of that period. Most of the songs are about the contagious diseases the ones about the disastrous pest-with an enormous number of dead-dominate the rest.

Some of the folk songs tell us about the folk medicines in Macedonia of the time, which on the other hand confirms the lack of health culture and health institutions.

The lack of original documents and informations about the health situation in Macedonia of the XIXth century, makes these folk songs and their informations more valuable.